

APŽVALGOS/ OVERVIEW

Vertimo žodžiu istorija: nuo senovės Egipto iki Europos Sąjungos

Danguolė Satkauskaitė

crossref <http://dx.doi.org/10.5755/j01.sal.0.20.1780>

Anotacija. Egzistuoja turbūt nesuskaičiuojama daugybė raštu verstų tekstų ir jiems nagrinėti skirtų teorinių vertimo studijų darbų. O vertimui žodžiu skirtų darbų negausu, nes šią veiklą sudėtinga fiksuoti ir dokumentuoti, nors žodžiu žmonės versdavo dar prieš atsirandant raštui. Taigi šio straipsnio tikslas – pateikti trumpą vertimo žodžiu istorijos apžvalgą, remiantis įvairių autorių darbais, juos sisteminant ir apibendrinant. Be to, įdomu išsiaiškinti vertėjų žodžiu statusą skirtingais laikotarpiais įvairiose šalyse ir tai, kaip kito jų įvaizdis.

Pirmiausia trumpai apžvelgiami vertimo žodžiu istorijos tyrimai, vėliau atskiruose skyreliuose pateikiama vertimo žodžiu istorijos raida įvairiose šalyse ir žemynuose: senovės Egipte, Kinijoje, Persijoje, senovės Graikijoje, Romos imperijoje, Afrikoje, Azijoje, Europoje. Straipsnyje daug dėmesio skiriama vertėjų žodžiu socialinei padėčiai ir įvaizdžiui visuomenėje. Taip pat aptariamas vertėjų žodžiu neformalusis ir formalusis rengimas, t. y. atskleidžiama, kaip ir kur radosi vertėjų žodžiu rengimo įstaigos.

Globalizacijos iššūkiai ir technologijų teikiamos galimybės sudarė sąlygas sinchroninio vertimo atsiradimui, kurio ištakos taip pat apžvelgiamos straipsnyje. Galiausiai trumpai pristatomas vertimas žodžiu Europos Sąjungos institucijose.

Reikšminiai žodžiai: *vertimas žodžiu, nuoseklusis vertimas, sinchroninis vertimas, vertėjų žodžiu statusas, vertėjų žodžiu rengimas.*

Įvadas

Vertimu raštu, jo problemomis, strategijomis, kokybės reikalavimais ir vertinimu domėtasi dar iki vertimo studijų kaip mokslo atsiradimo. Todėl egzistuoja turbūt nesuskaičiuojama galybė tiek įvairių teksto rūšių vertimų raštu, tiek ir jiems skirtų teorinių darbų. O vertimas žodžiu – priešingai – sulaukia palyginti nedaug dėmesio. Ir vertimo žodžiu tyrimai pradėti daug vėliau nei vertimo raštu, nors abi šakos jungia vertimo studijų sritis. Šio straipsnio **tikslas** – pateikti trumpą vertimo žodžiu istorijos apžvalgą, remiantis įvairių autorių darbais, juos sisteminant ir apibendrinant. Kadangi siekiama aprėpti kuo daugiau šalių iš skirtingų žemynų, dėl ribotos straipsnio apimties atsisakoma gilesnės vertimo žodžiu proceso analizės ir polemikos.

Literatūros apžvalga

Vertimo žodžiu istoriją aprašyti sudėtinga dėl keleto priežasčių. Didžiausia, kaip jau galima spėti, – vertimas žodžiu kaip procesas ir kaip rezultatas yra vienkartinis, niekur nefiksuojamas ir neišlieka. Todėl, skirtingai nuo vertimo raštu, kuris užrašomas, apie vertimo žodžiu apimtis ir kokybę patikimų duomenų beveik nėra. Istorikai, besidomintys vertimo žodžiu raida, priversti po trupinėlį rankioti bet kokią informaciją iš kronikų, laiškų, autobiografijų, literatūros darbų ir pan.

Rimtesnių darbų vertimo žodžiu istorijos tema pasirodė tik XX a. šeštajame dešimtmetyje. Svarbių įžvalgų pateikė K. Thieme su bendraautoriais (1956). Šiame straipsnių rinkinyje itin vertingas egiptologo A. Hermanno straipsnis, turėjęs daug įtakos tolesniems vertimo žodžiu tyrimams. Jo pastebė-

jimais rėmėsi ir kiti mokslininkai, pavyzdžiui, I. Kurz (1985), M. Bowen (1998) ir kiti. Vėlesnėse publikacijose atkreiptas dėmesys į vertimo žodžiu raidą Afrikos ir Azijos žemynuose (Mason, 2001; Niang, 2008; Sin-wai, 2009; Torikai, 2009). Taip pat pasirodė ir atskiroms vertimo žodžiu sritims skirtų darbų, pavyzdžiui, vertėjavimui diplomatijoje (Roland, 1999), sinchroniniam vertimui 1945 m. Niurnbergo proceso metu (pvz., Kalverkämper, Schippel, 2008; Radisoglou, 2008), vertėjavimui tam tikrose organizacijose, pavyzdžiui, Jungtinių Tautų (Baigorri-Jalón, 2004), vertėjavimui įvairiose šalyse, pavyzdžiui, Vokietijoje (Wills, 1999). Kai kurie tyrėjai apsiribojo tam tikrų vertėjų žodžiu veiklos studijomis.

Šis straipsnis – apžvalginio apibendrinamojo pobūdžio, todėl jame taikomi **metodai** – užsienio literatūros šaltinių apžvalga ir sisteminimas. Vertimo žodžiu raida pateikiama atsižvelgiant į chronologinius ir geografinius kriterijus.

Vertimas žodžiu senovės Egipte

Vertimo žodžiu pradžią galima sieti su pirmaisiais skirtingomis kalbomis kalbančių ir skirtingų kultūrų žmonių kontaktais. Spėjama, kad versti žodžiu pradėta prieš maždaug penketą tūkstančių metų. Seniausia dokumentuota medžiaga apie vertimą žodžiu – iš senovės Egipto.

Egipte žmonėmis laikyti tik patys egiptiečiai, o kitų tautų ir rasų atstovai niekinti kaip nevisaverčiai barbarai. Visuomenėje vyravo aiški hierarchija: ant žemiausio laiptelio – žmogumi laikytas egiptietis, aukščiau – valstybės pareigūnai ir žyniai, dar aukščiau – faraonas, o pačiame viršuje – aukš-

čiausioji dievybė. Egipto šventyklose ir kapuose rasti piešiniai vaizduoja užsieniečius iš Nubijos, Libijos ar Azijos šalių kaip kalinius ar nusizėmusius vasalus, nešančius egiptiečiams duoklę, bet jie niekur nevaizduojami kaip lygiaverčiai partneriai. Egiptologas A. Hermann (1956, pp.15–16) pasitebi, kad, pavyzdžiui, teismo scenose prie užsieniečių veidų prirašyti žodžiai nėra iš tiesų jų ištarti ir išversti pasakymai. Egiptiečiai patys išgalvojo ir užrašė, ką, jų nuomone, gali sakyti barbarai, t. y. dažniausiai nusizėminę maldauja pasigailėti.

Kaip teigia S. Kalina (2002, p.30), anuometės tautos: šumerai, asirai, babiloniečiai, hetitai, naudojo vertėjų žodžiu paslaugomis kultūriniais, ekonominiais, politiniams ryšiams su kitomis tautomis palaikyti, o neretai – ir karo tikslams. Tų laikų vertėjai žodžiu, arba tarpininkai tarp skirtingų kalbinių bendruomenių, dirbo įvairiose srityse: juos imdavo į jūrų ir sausumos keliones, samdydavo administraciniams ir verslo reikalams tvarkyti. Pietų Egipto regiono Elefantino grafai, intensyviai prekiaavę su Nubija, buvo vadinami „dragomanų viršininkais“. O dragomanai – senosios egiptiečių kalbos žodis, reiškiantis „svetimšalių vedlys ir kalbų žinovas Artimuosiuose Rytuose“ (Hübler, 1985, p.55; Kurz, 1985, p.213; Delisle, Woodsworth, 1995, p.263; Lonnemann, 2000, p.21).

Jau 3000 m. pr. Kr. egiptiečiai turėjo hieroglifą, žymintį vertimą žodžiu (Delisle, Woodsworth, 1995, p.246). A. Hermann (1956, p.16) aiškina, kad hieroglifas vaizdavo keistos formos prijuostę iš šiurkščios ašutinės medžiagos. Vertėjai buvo menkinamai vadinami „kalbėtojais keistomis kalbomis“, kartais lyginami su gydytojais, nes gydytojai, manyta, nesuprantama kalba bendrauja su demonais, panašiai kaip ir vertėjai. Dažnai vertėjai minimi viename sąrašė su kalnakasiais ir jūreiviais (ten pat).

Yra netgi išlikusių piešinių, įrodančių vertimo žodžiu procesą, datuojamų 1341 m. pr. Kr. Merfyje, Elefantino princesės kapavietėje, rastas reljefas, kuriame pavaizduotas vertėjas, verčiantis užsieniečiui kilmingojo žodžius. Minėta šeštosios dinastijos princesė gyveno dvikalbiame Egipto pasienio regione (Hübler, 1985, pp.55–56, Kurz, 1985; Delisle, Woodsworth, 1995, p.263).

Spėjama, kad vertėjais dirbdavo ne patys egiptiečiai, o kitų tautų, su kuriomis jie palaikė įvairius ryšius, atstovai, pavyzdžiui, Nubijos ar Azijos. Visgi yra duomenų ir apie egiptiečius, kurie buvo ruošiami vertėjauti. Pavyzdžiui, apie 650 m. pr. Kr. faraonas Psametichas davė nurodymą keliems jauniems egiptiečiams gyventi kartu su graikų naujakuriais Nilo deltoje, kad išmokytų graikų kalbos ir vėliau galėtų vertėjauti (Hermann, 1956, p.17; Hübler, 1985, pp.55–56; Roland, 1999, p.11).

Vertimas žodžiu senovės Kinijoje

Kaip teigia Ch. Sin-wai (2009, p.29), remdamasis istoriniais šaltiniais, Kinijoje vertimo žodžiu pradžia galima laikyti Džou dinastijos periodą (1122–255 m. pr. Kr.). Džou dinastija – ilgiausia ir, galima sakyti, reikšmingiausia iš visų Ki-

nijos dinastijų. Pavasarių ir rudenių kronikos komentaruose, kuriais remiasi Ch. Sin-wai (2009, p.29), rašoma, kad Vidurinėsios Karalystės pakraščiuose gyveno apie dvylika mažumų genčių, nepriklausiusių Han valstybei ir kėlusius daug administracinių bei komunikacinių sunkumų Džou valdovams. Džou ritualų apraše, kuriame nurodoma, kaip valdyti imperiją, ir Ritualų knygoje, kurioje 70 Konfucijaus mokinių užfiksavo įvairias sutartis, minima, kad Džou dinastijos valdymo metu buvo įkurtas užsienio reikalų biuras, pavadintas *Da sing ren* (*Da xing ren*). Šio periodo oficialiuose dokumentuose, kaip teigia Ch. Sin-wai (2009, p.30), rasta įrašų apie vertėjavimą žodžiu. Šiuos dokumentus galima laikyti pirmaisiais pasaulio rašytiniais liudijimais apie vertėjavimą.

Oficialieji Užsienio reikalų biuro vertėjai raštu ir žodžiu buvo atsakingi už pasienio genčių reikalus. Skirtingų teritorijų vertėjai buvo vadinami skirtingai: vertėjaujantys rytų gentims vadinti *ji*, pietų gentims – *siang* (*xiang*), vakarų gentims – *di ti*, o šiaurės – *yi*.

Džou dinastijoje Užsienio reikalų biuro pareigūnai, kuriuos paskirdavo dirbti įvairiose feodalinėse valstybėlėse, kas septynerius metus turėdavo dalyvauti mokymuose sostinėje Ga-ojinge. Tai įrodo, kad pirmieji pasaulyje formalų vertėjų rengimą pradėjo kinai. Nuo to laiko kiekviena Kinijos dinastija įsteigdavo atskirą administracinę vienetą rūpintis pasienyje gyvenančiomis gentimis, o jų veiklos sėkmė neabejotinai priklausė nuo oficialiųjų vertėjų raštu ir žodžiu kompetencijos. (Sin-wai, 2009, p.30)

Čin dinastijos valdymo metu (255–206 m. pr. Kr.) ne tik buvo pastatyta Didžioji kinų siena apsaugoti nuo barbarų, bet ir sukurta vertėjo žodžiu tarnautojo pareigybė vadinamajame Svečių direktorate (ten pat, p.31). Han dinastijos (206 m. pr. Kr.–221 m.) valdovai taip pat turėjo suvaldyti įvairių tautų gyventojus imperijos pakraščiuose, todėl sklandžiai komunikacijai užtikrinti vyriausieji vertėjai žodžiu teikė savo paslaugas Han įgaliotiniams įvairiose pasienio tautose. Įkurta Vertimo žodžiu tarnyba, kurioje buvo prefekto, asistento pareigybės (ten pat, p.32).

Vertimas žodžiu senovės Persijoje

Remdamasis W. Haas, A. Hübler (1985, p.56) aprašo situaciją senovės Persijoje, kai persai, dar neturėję savo rašto, VI a. pr. Kr. užkariavo didžiulę imperiją nuo Nilo iki Indo upės. Kyla klausimas, kaipgi persų karaliui Darijui pavyko valdyti milžinišką daugiakalbę imperiją. Nei jis pats mokėsi užsienio kalbų, nei kitomis kalbomis kalbančius savo imperijos atstovus vertė mokyti savosios, tačiau komunikacija tarp skirtingomis kalbomis kalbėjusių gyventojų (kurių dauguma nemokėjo nei skaityti, nei rašyti) vyko sklandžiai. Valdovas Darijus rado išeitį įvesdamas dvi bendravimo kalbas, turėjusias ir rašytinę formą, – Elamo tautos kalbą, o netrukus ir aramėjų kalbą, kuri bėgant laikui taip išplito, kad tapo *lingua franca*. Karalius Darijus pasamdė šių dviejų kalbų raštininkus, kurie mokėjo dar bent vieną kalbą. Šie raštininkai ir buvo tarpininkai bendraujant skirtingų kalbų atstovams. Jie dirbo dviem kryptimis: užrašinėdavo kalbėtojų pasakymus ir tai, ką parašė, versdavo žodžiu klausytojams. Pavyzdžiui, jei

kalbėtojas kalbėdavo persiškai, raštininkas jo žodžius užrašydavo aramėjų kalba, o užrašytas tekstas būdavo verčiamas į reikalingą kalbą, pavyzdžiui, egiptiečių, asirų, arba perskaitomas ta pačia aramėjų kalba. Taigi šie tarpininkai atlikdavo ir vertėjų raštu, ir vertėjų žodžiu funkcijas ir vertėjau-davo įvairiomis kryptimis. Ši komunikacijos sistema leido valdyti imperiją daugiau kaip du šimtus metų.

Vertimas žodžiu senovės Graikijoje ir Romoje

Taip pat ir Graikijoje bei senovės Romoje vertėjų žodžiu prireikdavo ir administraciniam, ir karo tikslams.

Aiškių įrašų apie kariuomenės vertėjus rasta graikų literatūroje. Čia aprašomi Aleksandro Makedoniečio žygiai į Aziją ir minima, kad jam prireikdavo vertėjų žodžiu bendrauti su įvairių tautų, kurias jis užkariaudavo, atstovais (Delisle, Woodsworth, 1995, p.263). R. Roland (1999, p.11) duomenimis, Aleksandro Makedoniečio nurodymu 30 000 persų berniukų buvo mokomi graikų kalbos. Ir kiti autoriai pabrėžia, kad vertėjų žodžiu senovės Graikijoje nuolat trūkdavo: patys graikai nesimokė svetimų kalbų, nes, panašiai kaip ir egiptiečiai, jas niekino (Hermann, 1956, p.18; Angelelli, 2004, p.8).

Romos imperija jau buvo dvikalbė: kiekvienas išsilavinęs romėnas turėjo mokėti ne tik lotynų, bet ir graikų kalbą. Kaip teigia A. Hermann (1956, p.18), vaikai mokykloje pirmiausia turėjo mokytis graikų, o tik vėliau romėnų. Visgi apie skirtingą kalbų statusą galima spręsti ir iš šio pavyzdžio: kai graikų pasiuntiniai atvykdavo audiencijos į Romos Senatą, būdavo oficialiai sandomas vertėjas, nes orumo sumetimais atsakyti nebuvo galima jokia kita kalba, tik lotyniškai. Tačiau, priešingai negu graikai, kurie patys niekada nevertėjau-davo, romėnai nesigėdijo mokytis svetimų kalbų ir kartais patys vertėjau-davo, ypač iš graikų kalbos (Hübler, 1985, p.57).

Kaip vertėjai žodžiu, romėnams dažnai tarnaudavo paleisti į laisvę vergai, kuriuos šie pasiimdavo į keliones (Lonnemann, 2000, p.23). O ir vėliau kitose šalyse vertėjais žodžiu dažnai būdavo vergai, kaliniai ar užgrobtos šalies gyventojai, iš-mokę savo naujųjų valdovų kalbą.

Vis dėlto reikia pažymėti, kad vertėjų statusas senovės Ro-moje nebuvo vienpusiškas. Pasak W. Wills (1999, p.11), Cezario valdymo laikotarpiu, kaip ir Osmanų imperijoje, egzistavo dvi vertėjų žodžiu klasės: pagrindinis vertėjas, bu-vęs vienu įtakingiausių žmonių, ir vadinamieji „kalbų ber-niukai“, vertėjavę įprastose situacijose.

Vertimas žodžiu Afrikoje

Dėl etninių grupių bei genčių įvairovės vertėjai Afrikoje buvo būtini. Bendraujant su arabų pasauliu, didžiųjų imperijų periodu, o ypač kolonijiniu laikotarpiu reikėjo profesionaliai dirbančių vertėjų. Jie turėjo pakankamai aukštą statusą ir įvairių privilegijų, o tai skatino šios profesijos plėtrą.

Vakarų Afrika VII–VIII a. palaikė itin glaudžius ryšius su arabų šalimis, be to, Afrikoje sparčiai plito islamas, todėl arabų kalba darėsi vis svarbesnė. Vertėjų žodžiu vaidmuo

islamizavimo procese – didžiulis, nes jie versdavo dvasi-ninkų pamokslus į vietos kalbas.

Kaip teigia A. Niang (2008, p.34), miestuose, pavyzdžiui, Timbuktu, kuris garsėjo kaip mokslo centras, turėjęs savo universitetą, netrukus vietos aukštuomenėje susiformavo netgi atskira privilegijuota arabiškai kalbančių intelektualų klasė. Iš šitos elitinės grupės kilę vertėjai žodžiu atliko pa-grindinį vaidmenį tvirtinant Afrikos ir arabų kraštų ryšius. Dažniausiai jie neapsiribodavo vien tik vertėjavimu, t. y. pasakytų žinučių persakymu kita kalba. Kadangi abi pusės juos laikė itin protingais, dažnai klausdavo patarimų.

XII–XVI a. Afrika išgyveno vieną didingiausių savo istorijos laikotarpių, kai susikūrė didžiulės imperijos ir karalystės: Malis, Gana ir kitos, turėjusios glaudžių ryšių su Magribu ir net kai kuriomis Europos valstybėmis, pavyzdžiui, Portuga-lija. Ir tam reikėjo vertėjų žodžiu. Tų laikų vertėjai, kaip tei-gia A. Niang (2008, p.35), atliko ir patarėjų, ir ambasadorių vaidmenį. Vertėjai buvo aukšti pareigūnai, kuriems visi pa-vyždėjo ir kurių visi bijojo, o už akių jie tapdavo įvairiasių sąmokslų ir intrigų aukomis. Dėl artimo ryšio ir su savais, ir su svetimais, vertėjai dažnai buvo laikomi išdavikais, todėl kritinėse situacijose tapdavo atpirkimo ožiais.

Pirmieji europiečiai, tyrinėję Afriką, su vietiniais kalbėjosi gestų kalba. Tačiau netrukus, atvykus pirmiesiems misionie-riams bei prasidėjus evangelizacijos procesui, pirmieji Euro-pos kalbų išmokę afrikiečiai pradėjo vertėjauti (ten pat).

XIX a. Europoje pradėjo sparčiai plėtotis pramonė, todėl iš Afrikos reikėjo nebe tiek pigios darbo jėgos, kiek žaliavų; prasidėjo Afrikos kolonizacija. Pasikeitė ir vertėjų žodžiu padėtis – jie įgijo oficialius postus administracijoje. Žinoma, tuo metu vertėjai jau nebebuvo išprusę privilegijuoti asmenys iš aukščiausių sluoksnių (netgi paties karaliaus vaikai), o buvo žmonės, dirbę kolonizatoriams ir pakankamai sumanūs, kad neblogai pramoktų jų kalbą. Tačiau ir šiuo metu vertėjai buvo gerbiami (nors galbūt slapčia jų ir nekėsdavo), nes jie vieninteliai garantavo priėjimą prie valdžios. Pasak A. Niang (ten pat), vertėjai dažnai aprašomi kaip pasipūtę, nesąžiningi, nevengdavę kyšių ir dovanų. Jie turėjo didelę įtaką ir teis-muose, nes vertėjau-davo ne visada laikydamiesi neutralumo ir kartais pakreipdavo teismo procesus sau palankia linkme.

Vertimas žodžiu Japonijoje

Nuo ankstyvųjų Nara laikotarpio dienų iki Edo laikotarpio (t. y. VIII–XVII a.) Japonija selektyviai perėmė kinų kultūrą. Tam lemiamos reikšmės turėjo ir vertimas. Taigi K. Torikai (2009, p.27) duomenimis, vertimo žodžiu istorijos pradžia Japonijoje galima laikyti kinų vertėjų (*Toh-tsūji*) veiklą. Jie versdavo raštu ir žodžiu japonams, prekiaujantiems su Ki-nija. XVII–XVIII a. pagrindinis užsienio prekybos židinys buvo pietų Japonijoje esantis Nagasakio miestas. Netrukus centrinė Tokugavos valdžia ėmė vadovauti Edo miestui (da-bartinis Tokijas), o 1604 m. vertėjus žodžiu oficialiai įjungė į biurokratinį aparatą. Prasidėjus prekybai su Portugalija, iš-populiarėjo portugalų kalbos vertėjai, vėliau – olandų (kai

Tokugavos valdžia nusprendė apriboti šalies ryšius su užsienio šalimis, išskyrus su Olandija) (1639–1867).

Nagasakio vertėjų žodžiu (arba *Oranda tsūji* – olandų kalbos pareigūnų, kaip jie buvo vadinami) pareiga buvo ne tik versti, bet taip pat atlikti įvairius administracinius darbus, susijusius su diplomatiniais ryšiais, prekyba ir visa, kas susiję su užsienio reikalais. Jie buvo ne laisvai samdyti, kokie yra dauguma šiandieninių vertėjų, o centrinės valdžios įdarbinti pareigūnai, todėl visiškai lojalūs Japonijos valdžiai. Taigi galima teigti, kad vertėjų neutralumo principas nėra tradicinis, o šių dienų koncepcija. Įdomu dar ir tai, kad olandų kalbos pareigūnų tarnyba buvo paveldima: per visą Edo laikotarpį šiuos postus užėmė apie 20 šeimų iš išsilavinusių pareigūnų klasės. Vyriškos lyties *tsūji* palikuoniui buvo lemta paveldėti tėvo pareigas, o jeigu šeima nesulaukdavo berniuko, įsivaikindavo, kad neprarastų paveldimo posto. Remdamasis H. Rikuro (2000), tyrinėjusi savo protėvių vertėjų profesinę veiklą, K. Torikai (2009, p.29) pastebi, kad jau iš pat pradžių vertėjų žodžiu profesija feodalinėje Japonijoje buvo labai gerai organizuota sistema, kuriai būdinga sudėtinga hierarchija, aiškiai apibrėžtas vertėjų rengimas ir vertinimas, išsamios elgesio taisyklės, o vyriausiasis vertėjas žodžiu buvo atsakingas už visą profesinę veiklą.

Vertimas žodžiu Europoje

Europoje vertimas žodžiu minimas retai, nes pirmiausia įvairių tautų bendravimo kalba buvo aramėjų, vėliau – lotynų, dar vėliau – italų ir prancūzų kalbos. Tačiau vertėjai žodžiu, kaip ir vertėjai raštu, viduramžiais veikiausiai vaidino nemenką vaidmenį. Remdamasis E. Glässer (1956, p.69), A. Hübler (1985, p.57) teigia, kad vertėjai žodžiu buvo nuolatiniai dvarų ir kariuomenių darbuotojai, be to, jie buvo samdomi ne pavieniui: istoriniuose šaltiniuose minimi ištisi vertėjų žodžiu štabai. Patys vertėjai, tikėtina, buvo laikomi aukštuomenės nariais.

Iš istorinių šaltinių aišku, kad iki Pirmojo pasaulinio karo beveik visoje Europoje tarptautinė diplomatijos kalba buvo prancūzų (Bowen, 1998, p.43). Vis tik ne visos valstybės pripažino prancūzų kalbos pranašumą: pavyzdžiui, Habsburgų imperatorius Leopoldas I dėl ilgamečių nesutarimų su Prancūzija pirmenybę teikė italų kalbai. Taip pat ir otomanų valdovai bendraudami su Europos valstybėmis vengė vartoti lotynų ir prancūzų kalbas, jų dvaruose šiems tikslams buvo rengiami vertėjai žodžiu. Nors apie vertimo žodžiu atvejus šaltinių nėra daug, žinoma, kad Paryžiaus taikos derybos tarp Ispanijos ir JAV 1898 m. vyko ispanų ir anglų kalba, tarpininkaujant vertėjui. Taigi iki Antrojo pasaulinio karo prancūzų kalba dažniausiai vykdavo daugiakalbės konferencijos, o dvikalbės derybos būdavo vedamos abiem derybų partnerių kalbomis.

Pirmųjų vertėjų žodžiu rengimas

Žinoma, pirmieji vertėjai žodžiu neturėjo jokio formalaus vertėjo išsilavinimo (kaip ir vertėjai raštu), o paprasčiausiai buvo asmenys, labai gerai mokėję dvi ar daugiau kalbų. Kaip jau minėta, pirmieji vertėjai žodžiu formaliai pradėti rengti

senovės Kinijoje Džou dinastijos laikotarpiu, trukusiu XI–III a. pr. Kr. Kaip teigia Sin-wai (2009, p.30), Užsienio reikalų biuro vertėjai, vertėjaujantys atskirose imperijos valstybėlėse, kas septynerius metus turėdavo kelti savo kvalifikaciją, dalyvaudami sostinėje rengiamuose mokymuose. Taip pat žinoma, kad Kinijoje Ming dinastijos valdymo metu, 1407 m., buvo įkurta Vertėjų kolegija vertėjams raštu ir žodžiu. Joje buvo rengiami mongolų, tibetiečių, indų, birmiečių, tajų ir arabų kalbų vertėjai.

S. Kalina (2004, p.30) mini istoriniuose šaltiniuose užfiksuotą faktą, kad XII a. pradžioje Prancūzijos karaliui buvo patarta įkurti vertėjų žodžiu mokyklą. Joje parengti vertėjai turėjo vertėjauti kryžiaus žygiuose. Tačiau pirmoji vertėjų žodžiu mokykla Europoje buvo įkurta Konstantinopolyje 1551 m. Jos absolventai iškart būdavo paimami į kariuomenę.

Europoje pirmieji vertėjai žodžiu buvo rengiami vertėjauti ne iš Europos, o iš Azijos kalbų. XVI a. Prancūzijoje įkurta šiuolaikiška vertėjų mokykla, kurioje pirmą kartą prancūzai buvo mokomi vertėjauti žodžiu. Mokyklos įkūrimo priežastis – stiprėjantys diplomatiniai ryšiai su Turkija, kurioje nebuvo galima susikalbėti Europoje paplitusia lotynų kalba (Hübler, 1985, p.58).

XVII a. Prancūzijoje ir Austrijoje išpopuliarėjo vadinamieji „kalbų berniukai“ (*enfants de langue*). Tai buvo berniukai, kuriuos siūsdavo į Artimuosius Rytus išmokti užsienio kalbos. Vėliau jie vertėjaudavo diplomatinuose susitikimuose su Turkija. Kai kurie iš jų netgi padarydavo karjerą. Pavyzdžiui, Penckher, septynerius metus vertėjavęs iš turkų kalbos ir į turkų kalbą, buvo pakviestas dirbti imperatoriaus vertėju, vėliau paskirtas diplomatu Turkijoje. O po dvidešimties metų tarnybos jam suteiktas kilmingojo titulas (Bowen, 1998, p.43).

1754 m. Austrijos imperatorė Marija Terezė Vienoje įkūrė Rytų šalių kalbų akademiją. Svarbiausia jos paskirtis – parengti vertėjus žodžiu ekonominiams ir kultūriniais ryšiams su Rytų šalimis palaikyti. Be turkų, persų ir arabų kalbų, buvo studijuojama orientalistika. Laikui bėgant pamažu prekybą, kaip svarbiausią šalių bendradarbiavimo akstiną, keitė diplomatinė tarnyba. Ir kitose šalyse aukštos kvalifikacijos vertėjų žodžiu poreikis augo. Pavyzdžiui, Berlyno Humbolto universitete įvestos vertimo žodžiu studijos iš rusų kalbos ir į rusų kalbą, Didžiojoje Britanijoje – vertimas žodžiu iš kinų ir japonų kalbų (ten pat, pp.43–44). Pirmieji kursai konferencijų vertėjams suorganizuoti tik 1921 m. Berlyne. Kursų dalyviai, kurių dauguma buvo juristai ir filologai, mokėsi užsirašinėti ir versti ilgesnes pokalbio atkarpas. Universitetuose programos, skirtos profesionaliems vertėjams rengti, pradėtos kurti tik XX a. 5-ajame dešimtmetyje: Ženevos universitete – 1941 m., Vienos – 1943 m., Mainco/ Gernersheimo – 1946 m. (Delisle, Woodsworth, 1995, p.250).

Sinchroninio vertimo ištakos

Paprasčiausia sinchroninio vertimo forma – vertėjavimas pašnibždomis – egzistavo, žinoma, jau seniai. Sinchroniniam vertimui reikalingą įrangą su ausinėmis ir garsiakalbiais sukūrė *International Business Machines* (IBM). Trys šios įmo-

nės atstovai amerikiečiai pirmą kartą įrangą pristatė Tautų Sąjungai. Rankenėlės pasukimu buvo galima nustatyti bet kurią iš darbinių kalbų, o tai tais laikais atrodė tikras technikos stebuklas. Tačiau dėl daugybės reikalingų laidų nuolat kildavo techninių nesklandumų, todėl įranga nesulaukė didelio dėmesio. Vienintelė ją pritaikė Tarptautinė darbo organizacija per 1927 metų konferenciją Ženevoje. Taip pat sinchroninis vertimas žodžiu buvo naudojamas ir 1935 m. tuometiniame Leningrade vykusiame Tarptautiniame fiziologų kongrese, kur buvo verčiama iš rusų į anglų, prancūzų ir vokiečių kalbas. Tačiau prieš Antrąjį pasaulinį karą Tautų Sąjungos veikla nutrūko, taip pat sustojo ir sinchroninio vertimo plėtra (Delisle, Woodsworth, 1995, p.250).

IBM sinchroninio vertimo įranga vėl panaudota tik 1944 m. Filadelfijoje vykusioje konferencijoje. Tačiau vertimo sąlygos buvo prastos: vietos vertėjams buvo įrengtos rūsyje po kalbėtojų platforma, vertėjauti trukdė ne tik iš viršaus sklindantys žingsnių ir kitokie pašaliniai garsai, bet ir pasenusi, jau maždaug dvidešimties metų įranga. Todėl po metų vykusioje istorinėje konferencijoje San Franciske, kurioje buvo priimta Jungtinių Tautų chartija, nepaisant daugelio trūkumų, vėl grįžta prie nuosekliojo vertimo (ten pat).

Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui vėl imta intensyviau naudoti ir tobulinti sinchroninio vertimo įrangą. Kai kurie šaltiniai (pvz. Radisoglou, 2008) sinchroninio vertimo su reikalinga technine įranga pradžia laiko 1954 m. Niurnbergo karo nusikaltimų tribunolą, kuriame buvo teisiami nacional-socialistinės Vokietijos karo nusikaltėliai. Tribunolo dalyviai buvo įvairių šalių atstovai, tačiau nuspręsta vartoti keturias kalbas: anglų, prancūzų, rusų ir vokiečių. Iki tol tarptautiniuose tribunoluose buvo įprastas nuoseklusis vertimas, tačiau šiuo atveju jis netiko, nes dėl daug įvairių kalbų kombinacijų tribunolas būtų pernelyg ilgai užsitęsęs. Kaip teigia apie vertėjų žodžiu darbą Niurnbergo tribunolo metu išsamią studiją parašęs Radisoglou (2008, p.37), vertėjams tribunolas buvo ne tik kalbinis, bet ir kultūrinis iššūkis, nes reikėjo spręsti ir kultūrinius, ir mentaliteto, ir skirtingų teisinių sistemų, įskaitant ir skirtingus terminus, klausimus. Taip pat vertėjai turėjo mokėti dirbti su nauja technika, nes specialiai Niurnbergo tribunolui buvo sukonstruota vertėjų žodžiu įranga. Tai buvo stiklinė kabina atviru viršumi, skirta iš viso dvylikai vertėjų: po tris kiekvienai iš keturių darbinių kalbų.

Vertėjų patogumui buvo įrengtos spalvotos lemputės. Geltona lempute vertėjai galėjo parodyti, kad kalbėtojas kalba per greitai, o raudona – kad reikėtų nutraukti kalbą dėl techninių trukdžių arba kad vertėjams reikia pasikeisti (Radisoglou, 2008, p.42).

Kiekvienas tribunolo dalyvis turėjo ausines, mikrofoną ir rankenėlę, kurią pasukdami galėjo pasirinkti, ar klausyti kalbėtojo originalo, ar vertimo kita iš likusių trijų kalbų (ten pat, p.44).

Koks svarbus ir atsakingas buvo vertėjų darbas per Niurnbergo tribunolą, galima spręsti iš pagrindinio kaltinamojo Hermann Göring žodžių:

„Man nereikia advokato, niekad neturėjau nieko bendro su advokatais, šiame tribunole jie nenaudingi. Iš tiesų man reikia tik gero vertėjo (Göring, cituota pagal Radisoglou, 2008, p.37, versta autorės)“.

Vertėjų žodžiu tarnybos darbą turėjo organizuoti Leon D. Dostert. Iškart, pasibaigus tribunolui, pagal tą patį modelį, pasitelkęs jau patyrusius vertėjus iš Niurnbergo, jis įkūrė Jungtinių Tautų Organizacijos Vertėjų žodžiu tarnybą Niujorke.

Vertimas žodžiu ES institucijose

Europos Parlamentas, Europos Komisija ir Europos Teisingumo Teismas turi savas vertimo žodžiu tarnybas, tačiau vertėjų žodžiu atrenka centralizuotai.

Europos Parlamento Vertimo žodžiu ir konferencijų generaliniame direktorate dirba apie 430 nuolatinių vertėjų žodžiu ir dar yra apie 2500 vadinamųjų rezervinių, arba pagalbinių, vertėjų žodžiu, kurie kviečiami esant reikalui. Plenarinių posėdžių metu reikia 800–1000 vertėjų žodžiu, sinchroniškai verčiančių iš visų oficialiųjų ES kalbų į visas oficialiąsias ES kalbas (plg. Europos Parlamento interneto svetainė). Tiek vertėjų reikia todėl, kad Europos Sąjungoje yra 23 oficialiosios kalbos, taigi kalbų kombinacijų būtų 506 (23 šalys x 22 kalbos). Be to, kartais reikalingi ir kitų, ne ES šalių narių kalbų, pavyzdžiui, rusų, arabų ar kinų, vertėjai. Paprastai verčiama tik į gimtąją kalbą, tačiau kartais mažiau paplitusių kalbų vertėjams tenka vertėjauti ir į užsienio kalbą, nes naudojama vertimo per tarpinę kalbą sistema. Pasitaiko, kad ES institucijose reikia vertėjauti nuosekliu būdu, tačiau dažniausiai (apie 90 % viso vertimo žodžiu) naudojamas sinchroninis vertimas. Visose Europos Parlamento posėdžių salėse įrengtos vertimo žodžiu kabinos, o komandiruočių metu naudojamos kilnojamosios sinchroninio vertimo kabinos.

Europos Komisijos Vertimo žodžiu generalinio direktorato (dar vadinamo SCIC) paskirtis – teikti kokybiškas vertimo žodžiu paslaugas Europos Komisijos ir kitų institucijų posėdžiuose ir organizuoti konferencijas. Vertimo žodžiu generaliniame direktorate dirba apie 600 nuolatinių ir apie 300–400 laisvai samdomų vertėjų žodžiu (plg. Europos Komisijos interneto svetainė). ES šalių narių atstovams užtikrinamas vertimas į visas kalbas iš visų kalbų, o kitais atvejais sprendžiama pagal poreikį ir turimus išteklius.

Atskirą Vertimo žodžiu direktoratą turi ir ES Teisingumo Teismas. Vartojamų kalbų skaičius priklauso nuo byloje dalyvaujančių šalių kalbų. Teisėjų pasitarimai vyksta uždaruose posėdžiuose prancūzų kalba, vertėjai žodžiu juose nedalyvauja. ES Teisingumo Teisme dirba apie 70 nuolatinių ir apie 350 laisvai samdomų vertėjų žodžiu (plg. Vertimas raštu ir žodžiu Europai, p.10).

Apibendrinimas

Sprendžiant iš istorinių šaltinių, pirmasis aiškus vertimo žodžiu įrodymas rastas Egipte. Tai – 1341 m. pr. Kr. reljefas, vaizduojantis kilmingojo žodžius užsieniečiui verčiantį vertėją. O pirmieji rašytiniai liudijimai apie vertimą žodžiu žinomi iš Kinijos Džou dinastijos laikotarpio (XI–III a. pr. Kr.).

Vertėjų žodžiu padėtis skirtingose šalyse įvairiais laikotarpiais buvo labai nevienoda. Senovės Egipte, Graikijoje ir Romoje vertėjais dažnai dirbo vergai ar kaliniai, nes kilmingiesiems kalbėti barbarų kalba buvo negarbinga. O štai VII–VIII a. Afrikoje ar XVII–XVIII a. Japonijoje vertėjai sudarė netgi atskirą aukštuomenės klasę; Europoje vertėjai taip pat laikyti labai garbingais aukštuomenės nariais. Japonijoje Edo laikotarpiu valstybiniai vertėjų postai netgi buvo paveldimi, o juos turinčios kilmingųjų šeimos visokiais būdais stengėsi šiuos itin garbingus postus išlaikyti net keletą kartų.

Formalųjį vertėjų žodžiu rengimą pirmieji pradėjo kinai Džou dinastijos laikotarpiu. Rašytiniuose šaltiniuose užfiksuotas nurodymas skirtingose Kinijos imperijos valstybėse dirbantiems vertėjams žodžiu kas septynerius metus dalyvauti kvalifikaciniuose mokymuose. Pirmoji vertėjų žodžiu mokykla Europoje buvo įkurta Konstantinopolyje ir pirmiausia rengti vertėjai ne iš Europos, o iš Azijos kalbų.

Sinchroninio vertimo įranga pirmą kartą panaudota 1927 m. Ženevoje, tačiau sinchroninis vertimas labiausiai išgarsėjo po Niurnbergo karo nusikaltimų tribunolo.

Šiuo metu didžiausias vertėjų žodžiu darbdavys – Europos Parlamentas, plenariniams posėdžiams pasitelkiantis iki 1000 vertėjų iš 23 kalbų ir į jas.

Literatūra

1. Angelelli, C. V., 2004. Revisiting the Interpreter's Role: a Study of Conference, Court and Medical Interpreters in Canada, Mexico, and the United States. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.
2. Baigori-Jalón, J., 2004. Interpreters at the United Nations: a History. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca.
3. Bowen, M., 1998. Geschichte des Dolmetschens. In: Handbuch Translation. Tübingen: Stauffenburg-Verl., pp.43–46.
4. Delisle, J.; Woodsworth, J. (eds.), 1995. Translators Through History. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.
5. Europos Komisijos interneto svetainė. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/dgs/scic/about-dg-interpretation/index_lt.htm#anchor5 [žiūrėta 2011 m. kovo mėn.]
6. Europos Parlamento interneto svetainė. Prieiga per internetą: <http://www.europarl.europa.eu/parliament/public/staticDisplay.do?id=155&pageRank=4&language=LT> [žiūrėta 2011 m. kovo mėn.]
7. Glässer, E., 1956. Dolmetschen im Mittelalter. In: Thieme, K. et al. Beiträge zur Geschichte des Dolmetschens. München: Isar Verlag, pp.61–79.
8. Hermann, A., 1956. Interpreting in Antiquity (Translated by Ruth Morris). In: Pöschhacker, F.; Shlesinger, M. 2002. The Interpreting Studies Reader. London: Routledge, pp.15–22.
9. Hübler, A., 1985. Einander verstehen: Englisch im Kontext internationaler Kommunikation. Tübingen: Narr.
10. Kalina, S., 2004. Bedarfsgerechte Ausbildung, Bedarfsanpassung. Was müssen Diplom-Dolmetscher können? In: BDÜ (Hrsg.): MDÜ: Mitteilungen für Dolmetscher und Übersetzer. 2/2004. Berlin: BDÜ.
11. Kalina, S., 2002. Fragestellungen der Dolmetschwissenschaft. In: Best, J.; Kalina, S. (Hrsg.): Übersetzen und Dolmetschen. Eine Orientierungshilfe. Tübingen, Basel: A. Francke Verlag, pp.30–43.
12. Kalverkämper, H.; Schippel, L. (Hrsg.), 2008. Simultandolmetschen in Erstbewährung – der Nürnberger Prozess 1945. Berlin: Frank & Timme.
13. Kurz, I., 1985. The Rock Tombs of the Princes of Elephantine. Earliest References to Interpretation in Pharaonic Egypt. Babel 31 (4), pp.213–218. <http://dx.doi.org/10.1075/babel.31.4.05kur>
14. Lonnemann, B., 2000. Traduire <=> Übersetzen – Übersetzungstheorien aus linguistischer Sicht am Beispiel von Georges-Arthur Goldschmidt. Norderstedt: GRIN Verlag.
15. Mason, I., 2000. Models and Methods in Dialogue Interpreting Research. In: Olohan, M. (ed.) Intercultural Faultlines. Manchester: St. Jerome Publishing.
16. Niang, A., 2008. History and Role of Interpreting in Africa. In: Bowen, D.; Bowen, M. (eds.): Interpreting Yesterday, Today and Tomorrow. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins, pp.34–36.
17. Radisoglou, T., 2008. Kommentierte fotografische Dokumentation: Dolmetscher und Übersetzer, ihre Arbeit und Arbeitsbedingungen beim Nürnberger Prozess. In: Kalverkämper, H.; Schippel, L. (Hrsg.): Simultandolmetschen in Erstbewährung – der Nürnberger Prozess 1945. Berlin: Frank & Timme, pp.33–150.
18. Roland, R. A., 1999. Interpreters as Diplomats: A Diplomatic History of the Role of Interpreters in World Politics. Canada: University of Ottawa Press.
19. Sin-wai, Ch., 2009. A Chronology of Translation in China and the West: From the Legendary Period to 2004. Hong Kong: The Chinese University Press.
20. Thieme, K.; Hermann, A.; Glasser, E., 1956. Beiträge zur Geschichte des Dolmetschens. München: Isar.
21. Torikai, K., 2009. Voices of the Invisible Presence: Diplomatic Interpreters in post-World War II Japan. Amsterdam: John Benjamins.
22. Vertimas raštu ir žodžiu Europai. Prieiga per internetą: http://cdt.europa.eu/CDT%20Publication%20Book/CITI%20-%20Interpreting%20and%20Translating%20for%20Europe/Citi_LT.pdf [žiūrėta 2011 m. kovo mėn.]

Danguolė Satkauskaitė

Geschichte des Dolmetschens: vom alten Ägypten bis zur Europäischen Union

Zusammenfassung

Das Ziel des vorliegenden Beitrags ist einen kurzen Überblick über die Geschichte des Dolmetschens zu geben. Dazu dienen Forschungsergebnisse zahlreicher Autoren, die im Beitrag systematisiert und verallgemeinert werden.

Als der erste Beweis der Dolmetschtätigkeit gilt ein atlägyptisches Relief aus dem Jahr 1341 v. Chr., auf dem ein Dolmetscher zu sehen ist, der die Rede eines Würdenträgers einem Ausländer überträgt. Die ersten schriftlichen Dokumentationen des Dolmetschens stammen aus China.

Die Dolmetscher hatten je nach Land und Zeitperiode unterschiedlichen Status. Im alten Griechenland und Rom wurden die Dolmetschtätigkeiten oft von freigelassenen Sklaven oder Gefangenen ausgeführt, weil es als unanständig galt, die Sprache der Barbaren zu sprechen. Dagegen bildeten die Dolmetscher in Afrika oder in Japan sogar eine eigene soziale Oberschicht. In Japan waren die staatlichen Dolmetscherstellen sogar vererblich.

Die formale Dolmetscherausbildung begann in China in der Zhou-Dynastie und die erste Dolmetscherschule Europas wurde in Konstantinopel gegründet. Die ersten Simultandolmetschanlagen wurden 1927 in Genf eingesetzt, doch eine größere Verbreitung fand das Simultandolmetschen erst nach den Nürnberger Prozessen.

Heutzutage ist der größte Arbeitgeber für Dolmetscher das Europäische Parlament, das für seine Plenarsitzungen bis zu 1000 Dolmetscher beschäftigt.

Straipsnis įteiktas 2011 11
Parengtas spaudai 2012 05

Apie autorę

Danguolė Satkauskaitė, humanitarinių mokslų daktarė, Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto docentė.

Mokslinės veiklos sritys: vertimas raštu ir žodžiu, audiovizualusis vertimas, lingvistinė pragmatika, semantika, tekstynų lingvistika.

Adresas: Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas.

El. paštas: satkauskaite@gmail.com